

Zoomorf jelenségek és
szimbólumok a mandzsu
samanisztikus kultúrában a
Qing dinasztia korából
származó források alapján

Jelige: Fekete sárkány

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	3
1. FEJEZET	5
MANDZSÚRIA FÖLDRAJZI HELYZETE ÉS TÖRTÉNETÉNEK ALAKULÁSA A NEOLITIKUMBAN	5
A MANDZSU TÖRTÉNELEMÉRŐL A KÍNAI TÖRTÉNETÍRÁS KEZDETÉTŐL A QING DINASZTIÁIG A VALLÁSI ÉS KULTURÁLIS HATÁSOK TÜKRÉBEN	7
2. FEJEZET	12
MANDZSU SAMANISZTIKUS ÁLLATOK, JELKÉPEK, FUNKCIÓK, ZOOMORF JELENSÉGEK	12
2.1 MITOLÓGIAI HÁTTÉR	12
2.2 ÁLDOZATI ÁLLATOK	14
2.3 KULTUSZÁLLATOK	17
2.4 LÉLEKKÍSÉRŐK	19
2.5 TOTEMŐSÖK	22
2.6 ÁBRÁZOLÁSOK A RITUÁLIS TÁRGYI VILÁGON	24
ÖSSZEFOGLALÁS	26
BEFEJEZÉS	28
APPENDIX – KÉPMELLÉKLETEK, ILLUSZTRÁCIÓK	30
BIBLIOGRÁFIA	35

Bevezetés

Jelen dolgozat célja a zoomorf jelenségek és szimbólumok bemutatása a mandzsu samanisztikus kultúrában a Qing dinasztia korából származó források alapján. Az elemzés elsősorban arra koncentrál, hogy az Északkelet-Kínában, Szibéria és Belső-Mongólia területén élő mandzsu közösségekben működő sámánok milyen állati jelképeket használnak fel vallási rituáléikban.

Szeretnék áttekintést nyújtani azokról a zoomorf jelenségekről, amelyek különböző aspektusai meghatározó jelentőségűek a mandzsu samanisztikus kultúrában. Mivel az állati szimbólumok a legtöbb kultúrában komoly jelentőséggel bírnak, ezért döntöttem úgy, hogy a dolgozat is elsősorban erre összpontosít. Az elemzés alátámasztásaként azért választottam a Qing dinasztia forrásait, mert úgy gondolom, hogy ezt a korszakot tekinthetjük a modern Kína előtti, utolsó hagyományos társadalmi berendezkedésnek. Ezen felül a Qing császárok államvallássá tették a samanizmust, ami egyetlen más, idegen népnek sem sikerült, bár az udvari samanizmust egyes kutatók nem tekintik a hagyományos értelemben vett samanisztikus vallásnak.

Kutatásom első fele különböző kínai és mandzsu történelemmel, nyelvészettel és rituálékkal foglalkozó másodlagos forrásokra, monográfiákra, tanulmányokra és internetes forrásokra épül. A második fejezet írásakor elsősorban az elsődleges forrásra a *Nisan sámánnő és mandzsu vajákos szövegek* című összefoglaló munkára támaszkodom, emellett különböző tanulmányokban idézett további források alapján elemzem a zoomorf jelenségeket. A dolgozat írásakor megpróbáltam felkutatni az összes általam beszélt nyelven írt elérhető sámánéneket.

Jelen elemzés két fejezetből áll: az első fejezet elsősorban a mandzsu történelmet mutatja be a protohistorikus korszaktól kezdődően a Qing dinasztia koráig, különös tekintettel Koreával, Mongóliával és Kínával való politikai kapcsolataira és nyelvi fejlődésére. A második fejezetben térek rá a dolgozat fő témájára, a zoomorf jelenségek elemzésére öt alfejezet (mitológiai állatok, áldozati állatok, kultuszállatok, lélekkísérők, totemösök és az ábrázolások a rituális tárgyi világon) segítségével.

Azért tartottam fontosnak, hogy ezzel a témával foglalkozzam, mert kínai szakosként úgy érzem, hogy a modern Kína nagy létszámú etnikumai, köztük a mandzsu is, kezdi újra felfedezni gyökereit, visszatérni a hagyományaihoz, amelynek része a samanisztikus kultúra is. Ennek tanulmányozása nem csupán a mandzsuknak, hanem bárkinek segíthet megérteni a mandzsu identitás újraértelmezését és kialakulását a XXI. században.

1. Fejezet

Mandzsúria földrajzi helyzete és történetének alakulása a neolitikumban

„Egyszer régen egy fehér hegyből egy másik hosszú fehér hegy keletkezett, amely kétszázszor ötszáz méter magas volt, s a csúcsán a Tamun nevű tó állt.”¹

Mandzsúria (Manzhou 滿洲), ez a nagyjából 2,7 millió km²-nyi terület a mai Északkelet-Kína (Dongbei 東北) történeti megnevezése,² amely egykor a Sárga-tengertől Kínáig és a Koreai-félszigetig húzódott és magába foglalta a mai Szibéria keleti erdeit, illetve Mongólia keleti sztyeppéit. Fő folyói az Amur (Heilongjiang 黑龍江) és a Liao (Liao He 遼河). A klasszikus forrásokban Guangdongként (關東) emlegetett vidék négy, egyes vélekedések szerint öt alrégiót foglal magába: Dél-, Kelet-, Közép-, Észak-, (és Nyugat-) Mandzsúriát. Ez utóbbi a Shilka és az Argun folyók összefolyásánál, az Amur forrásvidékén található és politikai hovatartozása a történelem folyamán többször vita tárgyát képezte.³

Szűkebb értelemben a mai Mandzsúria Heilongjiang (黑龍江), Jilin (吉林) és Liaoning (遼寧) tartományok, valamint Belső-Mongólia keleti területén fekszik.⁴ Lakossága többségében han kínai, az itt élő mandzsu nemzetiség (lásd első képmelléklet) jórészt asszimilálódott, ezzel együtt az egyik legnépesebb etnikum: a mandzsu lakosok száma eléri a négy és fél milliót az 1,3 milliárdból (3,4 %).⁵

Ugyanakkor a történelem jelentős hányadában Mandzsúria nem tartozott szorosan Kínához, hanem lovas nomád törzsek (xianbei, kitaj, dzsürcsen és

¹ BIRTALAN Ágnes: *Miért jön a nyárra tél – Mongol eredetmondák és mítoszok*. Terebess Kiadó, Budapest, 1998. pp 1-119.

² <http://wiki.konfuciuszintezet.hu> ELTE Konfuciusz Intézet, Kínai Enciklopédia, Letöltés ideje: 2012. március 19.

³ JANHUNEN, Juha: *Manchuria, an ethnic history*. The Finno-Ugrian Society, Helsinki, 1996. pp 3-5.

⁴ <http://wiki.konfuciuszintezet.hu> ELTE Konfuciusz Intézet, Kínai Enciklopédia, Letöltés ideje: 2012. március 19.

⁵ HOPPÁL Mihály: *Shamanism in a postmodern age* <http://www.folklore.ee/folklore/vol2/hoppal.htm> Letöltés ideje: 2011. augusztus 11.

mandzsu) uralták.⁶ Janhunen Mandzsúria című könyvében összesen ötvenre teszi a prehistorikus, paleotikus korban az ezen a területen élő népcsoportok számát.⁷ A mai lingvisztikai változatosságot ugyanazokkal a nyelvcsaládokkal azonosíthatjuk, mint a protohistorikus Mandzsúriában (mongol, tunguz, koreai, japán, ainu, amur-vidéki) és Mongóliában (türk és jenyiszeji). Ezeken a centralizált területeken nem volt jellemző a nomád életforma, ehelyett letelepedett népek lakták, akik a mezőgazdasági tevékenységet halászattal és vadászattal egészítették ki. Nyugat-Mandzsúriában ugyanakkor igazi nomád kultúráról beszélhetünk, mely a xianbei törzsek betelepülésétől a mongolok megjelenéséig virágzott.

Összességében elmondható, hogy a neolitikum időszakában Mandzsúria területén színes nyelvi és etnikai változatosság figyelhető meg.⁸

⁶ <http://wiki.konfuciuszintezet.hu> ELTE Konfuciusz Intézet, Kínai Enciklopédia, Letöltés ideje: 2012. március 24.

⁷ JANHUNEN, Juha: *Manchuria, an ethnic history*. The Finno-Ugrian Society, Helsinki, 1996. p 219.

⁸ JANHUNEN, Juha: *Manchuria*, p. 220-223.

A mandzsu történelemről a kínai történetírás kezdetétől a Qing dinasztiaig a vallási és kulturális hatások tükrében

A kínai történetírás a Yan (燕國, a kínai Zhou dinasztia idején i.e.: 1046-403) királyságot tekinti az első, Kínán kívüli, Dél-Mandzsúriában létrejött államnak. A Yan állam jelentőségét az is alátámasztja, hogy a Han korszakban (i.e.: 206-i.sz.: 220.) ugyanezen a területen születtek meg más, mandzsu dinasztiák uralta államok, például az Északi Wei (amely szintén kínai területen jött létre), a Koguryo (koreai), a Liao és a Jin.⁹

A hanok első kapcsolata Mandzsúriával az északi barbárok ellen, területfoglalás céljából vezetett kínai támadás volt. Ekkora már Dél-Mandzsúria és Észak-Korea han uralom alatt állt és megkezdődött a kínai népesség betelepülése illetve elkeveredése a helyiekkel. Ennek alapján elmondhatjuk, hogy a ma Mandzsúriában élő han kínaiak nagy része leszármazottja ezeknek a korai bevándorlóknak (akik többségében katonák, hivatalnokok és kereskedők voltak) és nem a XIX. századi emigráció idején érkezett. A nyelvi elemek beszivárgásának és a hódításoknak köszönhetően a Yan királyság is lassan sinizálódott, bár az, hogy ez a folyamat még a korábbi Zhou dinasztia (i.e.: 1050-221) idején, vagy a Han területfoglalásokkor kezdődött, még nem bizonyított.¹⁰ Annyi azonban tudható, hogy hasonlóan más államokhoz (például a kitajok uralta Liaodonghoz), még a Qin (秦) államegyesítés előtt¹¹ a klasszikus kínai nyelv egyeduralmukodóvá vált a térségben.

A VII. század végén született meg a két és fél évszázadig virágzó Bohai királyság (渤海 i.sz.: 698-926) Kelet-Mandzsúria területén, mely azonban – hasonlóan Japánhoz és a koreai Shillához – szoros kapcsolatban állt a Tang-dinasztiával (唐, 618-907). A főbb mandzsu dinasztiák a Bohai, a Jin (jelentős politikai és földrajzi szerepe volt a XIII. században, hiszen a Jin állam Mongólia és a Kína-Mandzsúria háromszögben feküdt – lásd negyedik képmelléklet), a mongol Liao és Yuan, illetve a tangut nyugati Xia, míg etnikailag beszélhetünk mongolokról, hamnigánokról, dahurokról, dzsürcsenekről, nanajokról és

⁹ JANHUNEN, Juha: *Manchuria, an ethnic history*. The Finno-Ugrian Society, Helsinki, 1996. p 182.

¹⁰ JANHUNEN, Juha: *Manchuria, an ethnic history*. The Finno-Ugrian Society, Helsinki, 1996. pp 193-194.

¹¹ i.sz.: 226. Qin Shihuang császár egyesítette Kínát és a birodalom első császárává koronáztatta magát

evenkikről.¹² Ez a színes etnikai összetétel adminisztratív problémákat okozott úgy a mandzsu államokban, mint a Tang-kori Kínában (lásd második képmelléklet), hiszen nyelvi eltérés is mutatkozott a különböző népcsoportok között, melyek törzsekben, ugyanakkor egymással is elkeveredve éltek. Ennek megfelelően a mandzsut tunguz nyelvként határozták meg, amelyre azonban erős strukturális hatást gyakoroltak más nyelvek fonológiai, morfológiai és morfoszintaktikai szempontból. Az észak-koreai és dél-mandzsúriai dzsürcsenek kapcsolata Shillával lingvisztikai szempontból máig felfedezhető nyomokat hagyott a mandzsuban (jellemző volt a bilingvizmus is). A Tang-dinasztia idején kezdődött el a mandzsu nyelv sinizálódása; már a dzsürcsenben is nagyszámú kínai szó figyelhető meg, ellentétben más altaji nyelvekkel (pl.: mongol, ujjur, türk stb.) A klasszikus irodalmi kínai közvetítő nyelvként működött a koreai, a kitaj és a dzsürcsen között.¹³ Shilla (Korea) és a dzsürcsenek között ugyanakkor nem csak nyelvi, hanem vallási-kulturális hatásokat is megfigyelhetünk: például mindkét népnél jellemzően többségben voltak a női sámánok.¹⁴

Kínában a Tang dinasztia a IX. századra meggyengült, majd az utolsó császári család meggyilkolása után a birodalom független királyságokra esett szét.¹⁵

Kevesebb, mint tíz évvel később jött létre a nomád kitajok (契丹) alapította Liao dinasztia (遼 916-1125), amely egyesítette Mandzsúriát és Észak-Kína egy részét. Első uralkodója, Yelü Abaoji (耶律阿保機) hivatalosan 916-ban lépett trónra és vette fel a királyi címet (王), de 936-ban már a mai Peking környékét is uralta.¹⁶ Birodalmának fővárosát Linhuangban (臨潢府) jelölte ki, a Liao nevet hivatalosan 947-ben vették fel. Abaoji testvére, Yelü Diela (耶律迭剌) saját írásrendszert hozott létre, amelynek alapját a kínai írásjegyek adták. A Liao állam hamarosan megkezdte hódító háborúit: sikeresen támadták az ujjurokat, a Fuyu (夫余) és a Bohai királyságokat. Ez utóbbi területén hozta létre a keleti kitaj királyságot (东丹国), melynek trónjára saját fiát, Yelü Bei-t (耶律倍) ültette. Megtámadta és kifosztotta Kaifenget és beleavatkozott az Észak-Kínát uraló Öt

¹² JANHUNEN, Juha: *Manchuria, an ethnic history*. The Finno-Ugrian Society, Helsinki, 1996. p 135.

¹³ JANHUNEN, Juha: *Manchuria, an ethnic history*. The Finno-Ugrian Society, Helsinki, 1996. pp 166-167.

¹⁴ JANHUNEN, Juha: *Manchuria, an ethnic history*. The Finno-Ugrian Society, Helsinki, 1996. pp 150-152.

¹⁵ <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/tang.html> Letöltés ideje: 2012. április 3.

¹⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Manchuria Letöltés ideje: 2012. március 25

Dinasztia (五代) politikájába. Halála után azonban hatalmi harcok jellemezték Liaot, melyből a győztesen kikerült Yelü Ruan (耶律 阮) felvette a császári címet.¹⁷

960-ban megalakult a Song-ház (宋) Kaifeng központtal, mely újraegyesítette csaknem egész Kínát (lásd harmadik képmelléklet) és a következő évszázadokban több támadást is indított a Liao birodalom ellen. A békét csak az 1004-ben megkötött shanyuani békeszerződés garantálta, mely rögzítette a két birodalom határát és mindkét uralkodót az Ég Fiának (天子) ismerte el, ugyanakkor a Song-Ház évente jelentős adót volt kénytelen fizetni.

A Songok uralkodása alatt született meg a mandzsukkal rokon dzsürcsen Jin-dinasztia (金, 1115-1234) és a tibeti tangut Xi Xia (西夏, 1038-1227) dinasztia. Az előbbi Mandzsúria területén alapították, és 1125-ben végleg megsemmisítette a kitaj Liao-államot (Nyugati Liao Birodalom néven új államot alapítottak Turkesztán keleti területén és magukat fekete kitajoknak nevezték), majd a Song Kína ellen fordult. Nemsokára elfoglalták és kifosztották Kaifenget és a Songok kénytelenek voltak udvarukat Délre költöztetni (1127 és 1279 között beszélhetünk Déli Song dinasztiáról). A Jinek fővárosa Zhongduban, a mai Peking környékén volt.¹⁸ Ahogy a Liao-birodalom, a Jinek is viszonylag hamar átvették a kínai közigazgatási és politikai rendszert és han tisztviselőket alkalmaztak kormányzati szinten. A későbbi Qing dinasztiához hasonlóan minden hivatalos iratot lefordítottak kínairól dzsürcsenre, így a nyelv és írás is fokozatosan fejlődött.

Uralmuknak 1234-ben az Ögödej, mongol nagykán vezette hatalmas nomád sereg vetett véget, aki megalapította a Yüan dinasztiát (元朝, 1280-1368).¹⁹ A kán kínai (Song, Tang), a kitaj Liao, illetve a dzsürcsen Jin államok mintájára hozta létre új hivatalnokrendszerét és testvére, az Ariy Böke nagykán ellen vezetett győztes háború után birodalmának fővárosát a mai modern Peking területén alapította meg.²⁰ A későbbi mongol császár, Kubilaj abszolút monarchiát épített ki, központosította az állami intézményeket és birodalmát tartományokra (行中書省), osztotta fel, amely intézkedés később mintául szolgált a Ming és a Qing

¹⁷ <http://www.chinaknowledge.de/History/Song/liao-event.html> Letöltés ideje: 2012. április 3.

¹⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Manchuria Letöltés ideje: 2012. március 25.

¹⁹ <http://www.chinaknowledge.de/History/Song/jinn.html> Letöltés ideje: 2012. április 3.

²⁰ ROSSABI, Moris: *Khubilai Khan: His Life and Times*. University of California Press 1989. p 131.

dinasztiának is.²¹ A lakosságot a következő négy kategóriába osztották: 1. mongolok, 2. ujugrok, illetve bevándorló nyugat- és közép-ázsiai csoportok, 3. észak-kínaiak, kitajok, dzsürcsenek és koreaiak, 4. déliek, illetve a Song állam romjain élő egyéb népek.

A természeti katasztrófák (pl.: a Sárga-folyó kiöntése) sújtotta nép 1351-ben lázadt fel a mongol uralom ellen. Zhu Yuanzhang, a felkelők vezére seregeivel Peking ellen vonult és az utolsó Yuan uralkodó elűzése után császárrá kiáltotta ki magát, megalapítva ezzel a Ming dinasztiát (明, 1368-1644).²²

A politikai és kulturális törekvések ellenére, bár Kínát sikerült egyesíteni, a Ming dinasztia viszonylag gyenge volt abban a tekintetben, hogy sem a mongol, sem a mandzsu területek nem tanúsítottak lojalitást, helyette a Koreai királysággal keresték a szövetséget. Ez a Mandzsúriában élő törzsek megerősödéséhez, majd a Mingek hatalmát megdőntő Qing dinasztia uralmához vezetett.²³

A dzsürcsen-mandzsu Nurhachi (uralkodott: 1616-1626) hatalomra kerülését követő első intézkedése az volt, hogy a Korea elleni japán invázió (1592-1598) idején felajánlotta seregét a Mingeknek és a Chosonoknak. Ez ugyan elutasításra talált, de a kínai császár kitüntető címekkel ajándékozta meg.²⁴ A Mingek gyengeségét felismerve, egyesítette az északi mandzsu törzseket és 1610-ben szakított kínai-barát politikájával, majd éves adó fizetését követelte, melyet a császár megtagadott. Nurhachi másik fontos intézkedése volt, hogy elrendelte a mandzsu írás létrehozását mongol mintára (a korábbi kitaj és kínai helyett), illetve létrehozta a Nyolc Zászló (八旗) intézményét, mely kezdetben egy katonai és adminisztrációs laza szövetség volt a törzsek között, később azonban a mandzsu identitás alapjául szolgált.

Fia, Huang Taiji 1625-ben új fővárost alapított Shenyangban²⁵ (melyet négy évvel korábban foglalt el) és dinasztiáját a szintén dzsürcsen Jin tiszteletére Qingnek (清, 1644-1912) nevezte el. Felvette a kínai Huangdi (皇帝) császári címet és népét dzsürcsenről mandzsura keresztelte át. 1638-ban legyőzte a

²¹ ROSSABI, Moris: *Khubilai Khan: His Life and Times*. University of California Press 1989. p 56.

²² EBREY, Patricia Buckley: *The Cambridge Illustrated History of China*. Cambridge University Press Cambridge, 1999. pp 190-191.

²³ JANHUNEN, Juha: *Manchuria, an ethnic history*. The Finno-Ugrian Society, Helsinki, 1996. pp 93-94.

²⁴ SPENCE, Jonathan D.: *The Search For Modern China*; Second Edition. W. W. Norton & Company New York, 1999. pp 27-28.

²⁵ CHANG, Michael G.: *A Court on Horseback: Imperial Touring & the Construction of Qing Rule, 1680–1785*. 2007. p 92.

hagyományosan Ming szövetséges koreai Choson sereget, amely egyben az ország elhatárolódását jelentette Kínától (a Qing-dinasztia által uralt területeket lásd az ötödik képmellékleten).²⁶

A sámáni rítusok és szellemek államilag elfogadott formája, az úgynevezett udvari samanizmus kialakulása már Nurhachi uralkodása idején elkezdődött, de csak a XVIII. században kodifikálták. Ennek része volt az Égnek bemutatott állati áldozat is, amely hasonlított ugyan a han Ég-tiszteletre (天), de semmiképpen sem azonosítható vele, hiszen az egyik egy samanisztikus rituálé része volt, míg a másik a hagyományos kínai kultúrában a császár Ég fiának tiszteletén alapult. A konfucianista kínai hagyomány és a mandzsu samanizmus e különleges, csak az udvarban elfogadott keveréke végigkísérte a Qing dinasztia uralkodását.²⁷ Kínában a mandzsuk uralma alatt háromféle samanisztikus kultúra alakult ki: az úgynevezett „vadsamanizmus” (野洒满) a „klán-samanizmus” (家洒满, *boigon-i saman*) és a „palota-samanizmus” (宫廷洒满, *dorgi gongting saman*).²⁸

²⁶ SPENCE, Jonathan D.: *The Search For Modern China*; Second Edition. New York: W. W. Norton & Company New York, 1999. p 31.

²⁷ RAWSKI, Evelyn S.: *The last emperors, a Social History of Qing Imperial Institutions*. University of California Press, Berkeley Los Angeles, London 1998. p 199.

²⁸ STARY Giovanni & POZZI, Alessandra: „Shamanism – an Encyclopedia of World Beliefs”. pp. 282-285 In: <http://books.google.com/books/about/Shamanism.html?id=X8waCmzjiD4C>. Letöltés: 2011. augusztus 25.

2. Fejezet

Mandzsú samanisztikus állatok, jelképek, funkciók, zoomorf jelenségek

2.1 Mitológiai háttér

A legtöbb ázsiai teremtésmítosz nem egy állatot, hanem egy antropomorf vagy alakatlan lényt nevez meg teremtőként, azonban az Északkelet-Ázsiában élő népek ez alól kivételt jelentenek. Ezekben a kultúrákban ugyan nem maga az állat a világteremtő szellem, de részt vesz annak megformálásában. A mandzsuknál a demiurgosz²⁹ a szarka,³⁰ illetve egyes mitológiai történetekben a hattyú³¹. Tőlük erednek más állatok és az emberek, ahogy ezt majd a későbbiekben látni fogjuk, ezért a hierarchiában ők foglalják el a legmagasabb helyet. Az sem véletlen, hogy a legtöbb kultúrában a demiurgosz madár (finnugor népeknél a kacska, a japán Hokkaidó szigeten pedig szintén a szarka)³² hiszen a teremtés általában az ég szellemeihez vagy isteneihez köthető, melyeket madáralakban jelenítenek meg ahogy azt a következő vers is bizonyítja:

„Amikor az ég három lánya itt fürdőzött, egy szarka egy piros almát tett a tó partjára. Miután a három lány megette az almát, átváltozott, s nem tudott az égbe visszarepülni.”³³

Kínában ennek az ellenkezője figyelhető meg, ott az első emberpár (Fu Hi és Mu Hua) egy kígyótól származik és nem madártól.³⁴

A mandzsú samanisztikus kultúra három részre bontja a világot: felső-, emberi- és alsó világra. A felső, amely kilenc részre tagolódik, az istenek lakhelye, közöttük a leghatalmasabb Abkai Enduri, aki az ég ura. A mandzsuk

²⁹ Világteremtő szellem: például egyes finnugor népeknél a kacska, a japán Hokkaidó szigetén a szarka

³⁰ URAY-KÖHALMI Kathe: *Die Mythologie der Mandschu-tungusischen völker* Klett-Cotta Stuttgart 1998. p 46.

³¹ URAY-KÖHALMI Kathe: *Die Mythologie der Mandschu-tungusischen völker* Klett-Cotta Stuttgart 1998. pp 127-128.

³² STARY Giovanni & POZZI, Alessandra: „Shamanism – an Encyclopedia of World Beliefs”. pp. 2282-285 In: <http://books.google.com/books/about/Shamanism.html?id=X8waCmzjiD4C>. Letöltés: 2011. augusztus 25.

³³ BIRTALAN Ágnes: *Miért jön a nyárra tél – Mongol eredetmondák és mítoszok*. Terebess Kiadó, Budapest, 1998. pp 1-119.

³⁴ HEINZE Ruth-Inge: “Symbols and Signs, Myths and Archetypes: A Cross-cultural Survey of the Serpent”. In: *Shaman Vol. 10 1 - 2 (Spring/Autumn 2002)*

legszentebb helye a Changbai-hegy (長白山), itt és az Amur folyóban élnek az istenek és a felső világ egyéb szellemei.³⁵ Az előbbinek a jelentése „Hosszú fehér hegy”, míg az utóbbié „Fekete sárkány-folyó”. A mandzsuk mitológiájában (清實錄) mindez így jelenik meg:

„Egyszer régen egy fehér hegyből egy másik hosszú fehér hegy keletkezett, amely kétszázszor ötszáz méter magas volt, s a csúcán a Tamun nevű tó állt. [...] Tajdzut [...] miután hatéves lett, égi anyja bölcsőbe téve a fekete folyón úsztatta, majd az égbe távozott. [...] A Fehér Hegy napkeleti oldalán az Omogoj pusztá városában élt népet, akik a viszálynak véget vetettek mandzsunak nevezték el.”³⁶

Az alsó világokban laknak a démonok (*hutu*) és egyéb gonosz teremtmények (*ibagan*), akiknek Ilmun Khan parancsol.³⁷ Mindezek mellett még egy fontos istenség érdemel említést, Omosi Mama, akinek az emberek a születést és magát az életet is köszönhatték.

A sámánok az állatok segítségével tudtak kapcsolatot teremteni a nem emberi világgal, ennek megkönnyítését szolgálták a totemoszlopok (*somo siltan moo*), amelyek sokszor egy égitesthez (Nap, Hold) köthetőek.³⁸ Az oszlopok a samanisztikus kultúrákban megjelenő világfát jelképezik, a sámánok ezeknél mutatták be áldozatukat és ezek voltak a közösségi imák helyszínei is.

A szarkához (*saksaha*) többféle eredetmítosz kapcsolódik, amelyek azonban lényegüket tekintve megegyeznek. A szarka, amely egyes legendák szerint az Ég szolgálója, leejtett a földre egy piros gyümölcsöt. Fekulen megette és megfogant: életet adott Bukur Yongsonnak.³⁹ Az ő leszármazottja volt a mandzsú törzseket egyesítő Nurhachi, akinek a fia, Huang Taiji megalapította a Qing dinasztiát.⁴⁰ A mítoszt mandzsú, kínai és mongol nyelven jegyezték le (lásd 12. képmelléklet).

Ezzel a történettel a dinasztia nem csak az egyesített mandzsú törzsek között legitimizálta magát (totemősöktől való származás), hanem Kína trónján is,

³⁵ <http://www.chinaknowledge.de/History/Song/jinn-religion.html> Letöltés ideje: 2012. október 30.

³⁶ BIRTALAN Ágnes: *Miért jön a nyárra tél – Mongol eredetmondák és mítoszok*. Terebess Kiadó, Budapest, 1998. pp 1-119.

³⁷ STARY Giovanni & POZZI, Alessandra: „Shamanism – an Encyclopedia of World Beliefs”. pp. 282-285 In: <http://books.google.com/books/about/Shamanism.html?id=X8waCmzjiD4C>. Letöltés: 2011. augusztus 25.

³⁸ RAWSKI, Evelyn S.: *The last emperors, a Social History of Qing Imperial Institutions*. University of California Press, Berkeley Los Angeles, London 1998. pp 231-233.

³⁹ MUTSURA Jun: On the founding legend of the Ch'ing Dynasty Letöltés ideje: 2012. december 7

⁴⁰ RAWSKI, Evelyn S.: *The last emperors, a Social History of Qing Imperial Institutions*. u.o

hiszen az Ég istenétől eredeztette magát, tehát a Qing uralkodók az Ég Fiai (天子) voltak.

2.2 Áldozati állatok

A samanizmus központi magja maga a sámán (*saman*, 薩滿), aki közvetítő szerepet játszik a három világ: az alsó, a felső és a középső, emberi világ között. Emellett gyógyít, jósol és bemutatja az áldozatot, amely szolgálja az engesztelést és a jóindulat elnyerését is.⁴¹

Az áldozat egyaránt lehetett étel-, füst- és állatáldozat. Ez utóbbiak közül az egyik legfontosabb, amelyet a mandzsu törzseknél mindenhol megtartottak, az Égnek bemutatott véres állatáldozat, a *metere*. A szertartáshoz szükség volt egy szent fára is, amelynek a törzsét lecsupasztották. Ennek koronája az isteni világokba, a kilencrétegű mennyekbe nyúlt, a törzse az emberi világban húzódott, míg gyökerei az alvilágba vezettek. A fa tetejére áldozati edényt tettek, amelyekre fűcsomóból készült bojtokat erősítettek. A mandzsuk a meterén hántolt gabonát és disznót áldoztak az isteneknek.⁴²

A disznó⁴³ a letelepedett mandzsuknál az egyik legfontosabb áldozati állat volt. A Qing dinasztia uralkodása idején minden nagy szertartás előtt, a *vecere*-áldozáskor, a szentelt fa állításának ünnepén vagy a lovakért tartott szertartásokon is disznót áldozott a császári pár csakúgy, mint a „Gioro nemzetség tisztség nélküli tagjai”. Érdekes, hogy a lovaknak külön szertartásokat mutattak be, ami viszont még a vándorló-nomád életmód megmaradt hagyománya lehetett (ellentétben más népek, például a magyarok kultúrájával, ahol a fehér ló áldozása hadi szerencsét biztosított a seregnek).

„A többi nemzetséghez tartozó mandzsu család ugyanezek az áldozati szertartásokon csak a vecere áldozást mutatja be. A szertartásokon vagy csak egy disznót, vagy csak egy bárányt, vagy csak egy birkát, vagy esetleg többet, avagy malacot, libát vagy halat áldoznak...”⁴⁴

⁴¹ HOPPÁL Mihály, Sámánképek MTA Néprajzi Kutatóintézet és az MTA Társadalomkutató Központ 2005. p 3. <http://hu.scribd.com/doc/23125085/Hoppal-Mihaly-Samankepek> Letöltés ideje: 2011. augusztus 06.

⁴² Nisan Sámánnő, *Mandzsu vajákos szövegek*. Helikon Kiadó Budapest 1987. p 64.

⁴³ URAY-KÖHALMI Kathe: *Die Mythologie der Mandschu-tungusischen völker* Klett-Cotta Stuttgart 1998. p 128.

⁴⁴ Nisan Sámánnő, *Mandzsu vajákos szövegek*. u.o p 63.

Megfigyelhetjük, hogy a hal kivételével a fenti állatok mindegyike a ház körül él, elmondhatjuk, hogy a *vecere* idején bemutatott áldozat valószínűleg a letelepedett életmódot folytató törzsek hagyományaira vezethető vissza.

A hal (elsősorban a ponty, bár a szöveg itt nem specifikálja, de később így ír: „A szerencsekérő áldozati szertartáson két pontyot áldoznak”⁴⁵) feláldozása a mandzsu területek bő vízkészlete miatt válhatott fontossá, hiszen az Amur és a Liao folyók is keresztülszelik a vidéket, az áradások kivételével egész évben biztosítva ezzel a halászatot. A hal⁴⁶ és a csirke kezdetben a szegényebb rétegek áldozati állatai voltak, de később hagyománnyá váltak:

„[...]a Császári Házban a szellemeknek [...] a régi szokásaink szerint csirkét és halat lehet áldozni, ahogy fejedelmeink és a mandzsu közemberek házában ma is teszik.”⁴⁷

Voltak olyan szertartások, ahol csupán egyetlen állatot áldoztak fel, ilyen volt például a már említett *vecere*, és olyanok is, ahol többet. Érdekes, hogy a disznót helyettesíthették birkával, báránnyal, libával vagy hallal, de ezekből az állatokból sem volt szükség egynél többre, így az áldozati értékük minden bizonnyal hasonló vagy megegyező lehetett. Azonban nem csak az állat, hanem annak egyes szervei is nagy jelentőséggel bírtak. Erről így írnak a Qing dinasztia idején könyvbe foglalt mandzsu vajákos szövegek:

„A szellemeknek mindig epét, patát, körmöket áldoztunk, mindezt összegyűjtve, tálakra rakjuk s a különböző asztalokra helyezzük.”⁴⁸

Ez azt jelentette, hogy a vadászat során megsérült állatokat nem használhatták fel. A Qing dinasztia uralkodása előtti időkben a törzsi földekhez közel eső területeken ejtették el az állatokat, míg a mandzsuk trónra kerülése után sokszor a Császári Vadasparkból hozatták őket a palotába, hogy az uralkodó és felesége bemutatthassa áldozatát az isteneknek. A belsőségek közül az epét, a patát és a körmöket használták fel, tehát az állat azon részeit, amelyek egyébként is emberi fogyasztásra alkalmatlanok voltak.

⁴⁵ *Nisan Sámánnő, Mandzsu vajákos szövegek* u.o. p 63.

⁴⁶ URAY-KÖHALMI Kathe: *Die Mythologie der Mandschu-tungusischen völker* Klett-Cotta Stuttgart 1998. p 62.

⁴⁷ *Nisan Sámánnő, Mandzsu vajákos szövegek*. Helikon Kiadó Budapest 1987. p 57.

⁴⁸ *Nisan Sámánnő, Mandzsu vajákos szövegek*. u.o p 57.

A vadászatok alkalmával elejtett őzek és szarvasok, ha lábuk, farkuk és belső szerveik hibátlannak bizonyultak, szintén felajánlhatóvá váltak, de ezeket a fejedelmi állatokat csak a nemesek kínálhatták fel az isteneknek. Fontos kitétel volt, hogy az őzeket és a szarvasokat egyetlen lövéssel kellett leteríteni, mert a nem „egysebű” állat értéktelenné vált.

A másik, vadászat során elejtett, igen nagy jelentőséggel bíró áldozati állat a vaddisznó volt. Mivel a mandzsu-tunguz törzseknél az egyik legértékesebb húsfételnek számított, az isteneknek is szívesen áldoztak belőlük. A Qing dinasztia uralkodása idején a császári udvarban is olyan fontos rituálék alkalmával találkozhatunk vele, mint az ősök szellemének imádása, az újév ünnepe, vagy a téli napforduló ünnepe (冬至).⁴⁹ A császár, a trónörökös, a császári család egyéb tagjai és a legmagasabb rangú hercegek és tisztviselők vehettek részt ezeken az éjszakai szertartásokon, amelyeken a sámán bort öntött a még élő fekete vadkan fülébe, míg csak az el nem kezdte rázni a fejét, amely az istenség vagy szellem beleegyezését jelentette. Ezután az állatot rituálisan levágták és felszolgálták az uralkodónak és a szertartáson résztvevőknek. A fenti áldozatot a császári család minden télen bemutatta Pekingben a Qingning palotában (清宁宫) és a Kunning palotában (坤宁宫).⁵⁰

A húst a császár vághatta fel és forró vízben főzték meg. A főtt sertéshús-evés hagyománya a mai napig fontos eleme az újév köszöntésének az észak-kínai mandzsu lakosságnál, habár vallási színezetét már elveszítette. A szertartás másik fontos eleme volt a belsőségek egy részének a Naptotemre tűzése (lásd hatodik képmelléklet). Ezzel az ég isteneinek, a sasnak és a varjúnak áldoztak és a szertartás lezárásának tekintették.⁵¹

Az állatok felajánlása kötődött az ősök tiszteletéhez, az ünnepekhez és az évszakokhoz is (a tavaszi szertartásokon csirkét, a nyári ünnepek alkalmával fiatal libát, ősszel halat, míg télen fácánt áldoztak).⁵² Ezekről remélték a betegségek elűzését ugyanúgy, mint a jövőbe látás lehetőségét, amely fontos szerepet játszott nem csak a császári udvarban, hanem a nemesség és a közemberek körében is. Áldozatokkal tisztelegtek az ősök előtt akkor is, ha valamely sorsdöntő esemény

⁴⁹ <http://www.chinahistoryforum.com> letöltés ideje: 2012. október 10.

⁵⁰ <http://www.chinahistoryforum.com> letöltés ideje: 2012. október 10.

⁵¹ <http://www.chinahistoryforum.com> letöltés ideje: 2012. október 10.

⁵² *Nisan Sámánnő, Mandzsu vajákos szövegek.* Helikon Kiadó Budapest 1987. pp 57-58.

pozitív végkimenetelét remélték (például háborúk és más politikai döntések), illetve a rontások elűzésének legegyszerűbb módja is az engesztelő áldozatbemutatás volt. A lőtt vadat és később a disznót is a sámán rituális éneke és tánca után áldozták fel, hiszen ő közvetítette az isteneknek ezeket az ajándékokat. Ezekben a táncokban részt vehetett nemcsak maga a sámán (általában nő), hanem a ház úrnője is.⁵³

2.3 Kultuszállatok

A sámánok feladatai közé tartozott a régi énekek ismerete és életben tartása, a gyógyító dalok, a mítoszok szövegeinek megtanulása is. A történetek központjában sokszor találunk állatokat, akik mind csodás képességekkel rendelkeznek, vagy éppen egy-egy klán totemévé váltak. Ezek az állatok kivétel nélkül olyanok, amelyek valamilyen tulajdonságukban messze felülmúlják az embert, ezért tisztelettel tekintettek rájuk. Ugyanakkor nem sorolhatók a lélekkísérő állatok közé, mert nem vállalnak közvetítő szerepet az emberi és az isteni- vagy az alvilág között. Sok esetben maguk is istenségek (például a medve⁵⁴), vagy istenek evilági megtestesülései. Kínában és Közép-Ázsiában jellemzően ezek az állatok szimbolizálták az idő múlását, ezért a naptárban fontos szerepet töltöttek be (állatövi jegyek).⁵⁵

A mandzsuk kultuszállatként tisztelték a tigrist (Dere-Tasha), a sast (Anchu'lanyahun), az őzet, a vaddisznót és a halat (Nimaha-enduli), egyes törzsek, elsősorban Szibériában pedig a medvét.⁵⁶ Áldozatokat mutattak be nekik és vadászatok alkalmával őket hívták segítségül a sámán közvetítésével. Az idézett források alapján úgy tűnik, hogy a kultuszállatok többsége (tigris, medve, sas), maga is ragadozó, erőt és hatalmat sugárzó állat, éppen ezért emelkedik ki a többi közül, míg más részüknek áldozati értéke volt nagy vagy a nemessége (őz), vagy a köré kialakult hiedelmek miatt (a hal vagy ponty jó szerencsét hoz).

⁵³ Nisan Sámánnő, *Mandzsú vaják szövegek*. u.o p 96.

⁵⁴ URAY-KÖHALMI Kathe: *Die Mythologie der Mandschu-tungusischen völker* Klett-Cotta Stuttgart 1998. p 38.

⁵⁵ STARY Giovanni & POZZI, Alessandra: „Shamanism – an Encyclopedia of World Beliefs”. pp. 282-285 In: <http://books.google.com/books/about/Shamanism.html?id=X8waCmzjiD4C>. Letöltés: 2011. augusztus 25.

⁵⁶ <http://www.chinahistoryforum.com> letöltés ideje: 2012. október 10.

A mandzsu törzsek (és más, nomád életmódot folytató népek, például a mongolok) között az egyik legnépszerűbb kultusz-szimbólum a medve volt. A sok népnél a harcosokat jelképező állat az ég egyik istene, Szibériában az emberi nem őseit is tisztelték benne.⁵⁷ Baráthosi-Balogh Benedek *Bolyongások mandsur népek között* című könyvében⁵⁸ leírja, hogy Mandzsúriában a medvéket összellemként tisztelik és a felnőtté avatási szertartásban is fontos szerepet kapnak. A bocsokat pár hónapos korukban összeszedik a vadászok, hogy azután két-három éves korukban nagy ünnepek között rituálisan végezzenek velük.⁵⁹

A kultuszállat áldozatként való bemutatása is mutatja, hogy egyes állatok többféle szerepet is megtestesíthettek és nem csupán egyetlen aspektushoz köthetőek. A hal kultuszállat, de ugyanakkor a közemberek, majd később a császári család áldozati állatává is vált, akárcsak az őz, míg a sas istenség és a sámánt az isteni világokba elrepítő lélekkísérő is.

Nyilvánvalóan egy kultuszállat áldozati értéke nagyobb, ezért az isteneknek vagy szellemeknek is kedvesebb és ez okból fontos eseményekhez vagy rituálékhoz köthető áldozat. Erre jó példa a medve, amely a fiúk férfivá avatásakor bemutatható áldozat, azt megelőzően azonban olyan kultuszállat, amelyet a faluban igen nagy becsben tartanak. A fenti szertartás egyébként elsősorban a Szibériában élő törzsekre jellemző, Mandzsúria kínai részén nem terjedt el.

A mandzsu kultúra másik fontos kultuszállata a tigris⁶⁰ (lásd hetedik képmelléklet). Kínában a hagyományos gyógyszerészet alapösszetevője, mert sokáig úgy tartották, hogy elűzi a betegségdémonokat. Emiatt igen kevés tigris maradt (ma már a kihalás veszélye fenyegeti a dél-kínai tigrist, melyet a kormány Afrikában nevelt és vadászatra tanított kölykökkel próbál megmenteni⁶¹). Ritkasága, ereje és kultikus mivolta a legfontosabb és legértékesebb állatok közé emeli, az észak-kínai tartományokban egyenesen az állatok fejedelmeként tisztelték a ma élő legnagyobb alfajt, a szibériai vagy amuri tigrist. Az Amur vidékén élő törzseknél úgy hitték, hogy azoknak az embereknek a lelke, akiket

⁵⁷ HOPPÁL Mihály: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest 1994. p 153.

⁵⁸ BARÁTHOSI-BALOGH Benedek: *Bolyongások a mandsur népek között*. Bencsik Könyvesház Budapest, 1999. pp 73-74.

⁵⁹ BARÁTHOSI-BALOGH Benedek: *Bolyongások a mandsur népek között*. u.o pp 73-74.

⁶⁰ URAY-KÖHALMI Kathe: *Die Mythologie der Mandschu-tungusischen völker* Klett-Cotta Stuttgart 1998. p 141.

⁶¹ http://hu.wikipedia.org/wiki/D%C3%A9l-k%C3%ADnai_tigris Letöltés ideje: 2012. április 22.

tigris ölt meg, az állatban él tovább és ezért legyőzhetetlennek tartották. Így válhatott az egyik legnépszerűbb totemjelképpé és kultuszállattá.⁶²

A mandzsuk a fenti okok miatt az állatok királyának, ősisztenek tartották a tigrist, ezért a Qing dinasztia idején, a császári elit egységeket a Tigrisalak (虎身影) névvel illették.⁶³ A katonák a pajzsukra festették és az egyenruhájukon is megjelenítették valamilyen formában, mert úgy hitték, hogy ez erővel és bátorsággal ruházza fel őket. Ezzel együtt vált a hatalom, legfőképpen a természetfeletti hatalom és a pénz szimbólumává Kínában. A samanisztikus elemeket is tartalmazó taoista vallás szerint a különböző színű tigrisek mást és mást szimbolizáltak: a fekete tigris Északon uralkodott és a tüzelemet kapcsolták hozzá. A keleti irány és a tavasz a kék tigrishez tartozott, míg a nyugaton regnáló fehér tigris szférája az ős volt, matériája pedig a fém. Középen (中) uralkodott a sárga tigris, mely a Nap és a császár jelképe volt.⁶⁴

A tigris érdekessége, hogy bár elűzi a betegségdémonokat, de veszélyes (gonosz szellemek hírvivője) és embert öl, sőt, kínai népmesékben egyenesen kegyetlen gyilkos, épp ezért egyszerre jó és gonosz, ambivalens jelenség. Ez a kettősség a később kialakult buddhizmusban is megjelenik, ahol a katonai bátorságot és erőt szimbolizálja.⁶⁵

2.4 Lélekkísérők

A samanisztikus vallásokban különleges szerepet tulajdonítanak a segítő szellemeknek. Ezek az alsó és a felső világokból egyaránt érkezhetnek a sámán hívására. Egyes népek úgy tartják, hogy a lélekkísérők választják ki a sámánt álmok vagy a beavatási szertartás folyamán.⁶⁶

Ezeknek az állatbőrbe bújt, vagy állatalakú szellemeknek különleges képességeik vannak, hiszen a túlvilágon ők vezetik a lelkeket és kalauzolják a sámánt. Sokféle formát ölthetnek, találhatunk közöttük madarakat, vadállatokat,

⁶² HOPPÁL Mihály: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest 1994. p 220.

⁶³ <http://siberiantiger1.blogspot.com/2010/04/siberian-tiger-history.html> letöltés ideje: 2012. május 6.

⁶⁴ ROWLAND, Beryl: *Animals with human faces, a Guide to Animal Symbolism*. p 150.

⁶⁵ <http://www.baronet4tibet.com/symbolism-animals.html> Letöltés ideje: 2012. december 03.

⁶⁶ HOPPÁL Mihály, Sámánképek MTA Néprajzi Kutatóintézet és az MTA Társadalomkutató Központ 2005. p 3. <http://hu.scribd.com/doc/23125085/Hoppal-Mihaly-Samankepek> Letöltés ideje: 2011. augusztus 06.

khtonikus lényeket és kutyákat. Általában megjelennek a sámánok szellemeket hívó énekeiben is.

A kutyákkal ⁶⁷ nem csak a mandzsu mitológiában, hanem más kultúrkörökben (például mongol, görög, egyiptomi) is találkozhatunk. Ezek mindegyikében általában a túlvilághoz köthető állat, ami a halott lelkét segíti a túlvilágon. Éppen ezért válhatott hírnökké az élők és a holtak birodalma között és az alvilág őrzőjévé is. ⁶⁸

Nem csupán a kutyák, hanem a madarak (például kakas⁶⁹) is segítheti a sámánt abban, hogy megtalálja a halottak lelkét és vezesse őt az alvilágban. Ugyanakkor a szárnyasok az égben lakó istenek üzeneteit is közvetíthetik a sámánnak, mert ők az égi lélek jelképei és igen sokfélék lehetnek, mint az megfigyelhető a Nisan sámánnő énekében:⁷⁰

„Ejkuli jekuli felhők között körbe keringő
Ejkuli jekuli büszke sasmadár
Ejkuli jekuli fodrok közt körbe keringő
Ejkuli jekuli ezüst barázdabillegető”⁷¹

Ugyanezt láthatjuk egy másik sámánénekben is:

„Csangling Hegyen
tömjénfán fészkelő
jégmadár,
[...] Hegy fölött körbe keringő
arany barázdabillegető,
domb fölött körbe keringő
ezüst barázdabillegető,
szárnyaló sólyom,
szürke sas,
tarka sas,
föld keselyűi...”⁷²

⁶⁷ URAY-KÖHALMI Kathe: Die Mythologie der Mandschu-tungusischen völker Klett-Cotta Stuttgart 1998. p 83.

⁶⁸ HOPPÁL Mihály: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest 1994. p 131.

⁶⁹ URAY-KÖHALMI Kathe: Die Mythologie der Mandschu-tungusischen völker Klett-Cotta Stuttgart 1998. p 71.

⁷⁰ HOPPÁL Mihály: *Jelképtár*. u.o p 147.

⁷¹ *Nisan sámánnő, Mandzsu vajákos szövegek*. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. p 27

⁷² *Nisan sámánnő, Mandzsu vajákos szövegek*. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. pp 30-31.

Fontos megjegyezni, hogy nem csupán jó híreket és üzeneteket közvetítő állatok léteznek. A szellemvilágban akadnak gonoszak is, akik gyakran zoomorf álcot öltenek, vagy éppen rovarok formájában jelennek meg. Előfordul, hogy ezek nem csak egyszerű állatok, hanem egy személyben varázshatalommal bíró, félemberek is (vagy ezeknek az egyik megjelenési formája vagy lelke). Eurázsia erdős területein a téli álmából felébredő és vadászatra induló medve egyike ezeknek a rossz hírnököknek, csakúgy, mint a már említett tigris (*amba*) egyes mandzsu népeknél.⁷³

„Sziklalyukban,
ércszorosban
rejtőzködő
tigriskölyök,
rozsomák”⁷⁴

A lélekkísérő állatok másik fontos tulajdonsága, hogy világokhoz köthetőek. A már említett madarak a felső világok hírnökei, az őz, farkas⁷⁵ és jávorszarvas az emberi világból érkeznek (ennek nyilvánvalóan földrajzi okai vannak, hiszen a mandzsuk által lakott területeken ezek az állatok igen nagy számban találhatók meg), míg a medve, a borz és leginkább a kígyó az alsó világból érkezik (így az eget, a vizet és az alvilág folyóját szimbolizálják).⁷⁶

„Ejkuli jekuli folyóparton körbe tekergőző
Ejkuli jekuli fondorlatos kígyó,
Ejkuli jekuli Dzsán folyónál körbemászó
Ejkuli jekuli nyolc óriáskígyó”⁷⁷

„Manga hegyen
tölgyfa tövén
odút rakó
megbúvó borz,
kígyó kilenc,
óriáskígyó nyolc...”⁷⁸

⁷³ STARY Giovanni & POZZI, Alessandra: „Shamanism – an Encyclopedia of World Beliefs”. pp. 282-285 In: <http://books.google.com/books/about/Shamanism.html?id=X8waCmzjiD4C>. Letöltés: 2011. augusztus 25.

⁷⁴ Nisan sámánnő, Mandzsu vajákos szövegek. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. pp 30-31.

⁷⁵ URAY-KÖHALMI Kathe: Die Mythologie der Mandschu-tungusischen völker Klett-Cotta Stuttgart 1998. p 150.

⁷⁶ STARY Giovanni & POZZI, Alessandra: „Shamanism – an Encyclopedia of World Beliefs”. pp. 282-285 In: <http://books.google.com/books/about/Shamanism.html?id=X8waCmzjiD4C>. Letöltés: 2011. augusztus 25.

⁷⁷ Nisan sámánnő, Mandzsu vajákos szövegek. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. p 27.

2.5 Totemősök

A totemizmus egy nemzetség azon hite, hogy őse állatoktól vagy féllálatoktól származtatja magát, akik csodás képességekkel rendelkeznek. A törzs természetesen a totem nevét viseli és azt felsőbb lényként tiszteli.⁷⁹ Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy a totem istenséggé lesz, a klán tagjai pedig hozzá imádkoznak. A vele való kapcsolatot ebben az esetben is a sámán biztosítja, aki a totemállat bőrébe bújva megpróbál azonosulni vele.⁸⁰

Az állatok a mitológiákban sokszor közvetlen kapcsolatot jelentenek az emberekhez. Fontos megjegyezni, hogy gyakran a totemtisztelet nem csupán annyit jelent, hogy a klán tagjai közvetlenül valamelyik állattól eredeztetik magukat, tehát leszarmazottjai, hanem az állat maga is valamelyik ősszüelő, akinek a párja általában ember vagy mitológiai lény.⁸¹

Az északkeleti mandzsu nemzetségek totemösökként tisztelték a szarkát.

„Amikor az ég három lánya itt fürdőzött, egy szarka egy piros almát tett a tó partjára. Miután a három lány megette az almát, átváltozott, s nem tudott az égbe visszarepülni.”⁸²

A dzsürcsen-mandzsu kultúra másik fontos madárjelképe a szarka mellett a varjú (esetleg holló). Sok klán ezt a két madarat tartja totemösének, a varjú⁸³ a szent állatok egyike. Az egyik mandzsu történetben olvashatunk arról, hogy egyszer a varjú, aki az Ég istenét kísérte, mérgező füvet evett. Halála után fekete lóvá változott át, majd a rossz hírek hozója lett.⁸⁴

Ebben a történetben több vallási-szimbolikus elemet is felfedezhetünk. Az Ég istene a mandzsuk hierarchikusan felépülő panteonjában a legmagasabb helyen uralkodó isten, ennél fogva a legfontosabb is. Mint azt már láttuk a mitológiai

⁷⁸ Nisan sámánő, *Mandzsu vajákos szövegek*. Helikon Kiadó, Budapest, 1987. pp 30-31.

⁷⁹ VASZILJEV L.Sz.: *Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában*. (D.E. Hajtun, szovjet etnográfus elmélete), Gondolat Kiadó Budapest 1977. p 33.

⁸⁰ VASZILJEV L.Sz.: *Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában*. Gondolat Kiadó Budapest 1977. p 54.

⁸¹ STARY Giovanni & POZZI, Alessandra: „Shamanism – an Encyclopedia of World Beliefs”. pp. 282-285 In: <http://books.google.com/books/about/Shamanism.html?id=X8waCmzjiD4C>. Letöltés: 2011. augusztus 25.

⁸² BIRTALAN Ágnes: *Miért jön a nyárra tél – Mongol eredetmondák és mítoszok*. Terebess Kiadó, Budapest, 1998. pp 1-119.

⁸³ URAY-KÖHALMI Kathe: *Die Mythologie der Mandschu-tungusischen völker* Klett-Cotta Stuttgart 1998. p 96.

⁸⁴ RAWSKI, Evelyn S.: *The last emperors, a Social History of Qing Imperial Institutions*. University of California Press, Berkeley Los Angeles, London 1998. pp 231-233.

háttér című alfejezetben, az északkelet-ázsiai népeknél a teremtmő mellett mindig megjelenik egy állat, amely annak akaratát közvetíti, vagy egyenesen részt vesz a világ megszületésében. Ebben a történetben ez egy varjú, más mandzsu mítoszokban szarka vagy hattyú. A varjú eredendően nem fekete, ami a rossz és az alvilág sötétjéhez köthető szín, csak halála után változik azzá. A fekete és fehér szimbolikus szerepe itt is megjelenik, akárcsak más dzsürcsen eredetmítoszokban. Miután a varjú meghal, elsőként fekete lóvá változik. A ló nemcsak a nomád életmódot folytató népek legfontosabb állata, hanem kultikus jelkép is: a sámán dobja egyben a hátasa is. A fekete ló szimbolikája már előrevetíti a varjú további sorsát: fekete, tehát rossz dolgokhoz köthető és ló, tehát közvetítő szerepe lesz a másvilágok és az emberi világ között.

Valószínűleg ehhez köthető az is, hogy a Qing dinasztia uralkodása idején engesztelő ételáldozatokat mutattak be a varjaknak a Kuning Palota (坤宁宫) udvarában, az Ősök temploma mellett felállított totemoszlopokon.⁸⁵

A totemállat megidézése a Qing korban nem csupán vallási célokat szolgált, hanem a mandzsu császári hadsereg harci morálját is ezzel növelték. Az éjjeli szertartáson a sámán először a vadkanszellemet idézte meg, majd az egyik klán totemállatát, a sólymot. Öltözetét ezüst hajtűkkel egészítette ki, ami az agyarakat szimbolizálta, ruháinak sötét színei pedig arra utaltak, hogy a vadkanszellem az alvilág lakója. Ezzel szemben a sólyom megidőzését karjainak szárnyyszerű mozdításával készítette elő és felfelé ugrált, mintha repülni akarna. Ugyanezek a források leírják, hogy ugyanez a sámán egy ízben a tigrisszellemet hívta segítségül: a fejét lehajtva és körbeszaglászva imitálta az állatot, ami éppen zsákmány után kutat.⁸⁶

Jilin tartományban él egy csoport, amely nagyon ősi samanisztikus tradíciókat követ a vallási fogalmakat illetően: a klánsamanizmus egy különleges formája maradt itt fent és a sámán az egyik legfontosabb feladata, hogy fenntartsa az etnikai, családi és rokoni kötelékeket a nagy családi összeföveteleken.⁸⁷

⁸⁵ RAWSKI, Evelyn S.: *The last emperors, a Social History of Qing Imperial Institutions*. University of California Press, Berkeley Los Angeles, London 1998. pp 231-233.

⁸⁶ STARY Giovanni & POZZI, Alessandra: „Shamanism – an Encyclopedia of World Beliefs”. pp. 282-285 In: <http://books.google.com/books/about/Shamanism.html?id=X8waCmzjiD4C>. Letöltés: 2011. augusztus 25.

⁸⁷ HOPPÁL Mihály: *Shamanism in a postmodern age* <http://www.folklore.ee/folklore/vol2/hoppal.htm> Letöltés ideje: 2011. augusztus 11.

2.6 Ábrázolások a rituális tárgyi világon

A sámán nem csupán énekével és különleges képességeivel hívja fel magára a szellemek figyelmét, hanem külsejében is megpróbál azonosulni velük (lásd nyolcadik képmelléklet). Kellékeinek egyik legfontosabb eleme a ruhája. Sokszor díszítik madártollal és kígyót szimbolizáló szalagokkal, melyek segítik az utazását az alsó- és felső világokban. A ruhát általában fejfedő egészíti ki (lásd kilencedik képmelléklet), amelyen szintén megjelenhetnek ugyanezek a jelképek, egyes kultúrákban pedig például a szarvasagancs is. Az öltözetet a sámán aszerint választja ki, hogy milyen rituáléra készül: nappalira vagy éjszakaira, áldozatbemutatásra vagy ünnepségre. A ruha színeinek és díszítőelemeinek összeállítása jelzi, hogy a sámán az alsó- vagy a felsővilág szellemeit hívja segítségül, ugyanakkor az öltözet lehet atipikus is, a mandzsu klánoknál ez gyakran előfordul.⁸⁸

Egyes népek a ruhát és a fejfedőt maszkkal egészítik ki, ez egyaránt szolgálja a sámán átalakulását és az arc eltakarását, amely megvédi őt a szellemektől. Egykor minden bizonnyal fontos szerepet játszott a vadászmágiában és a démonűző szertartásokban is.⁸⁹ A maszk ábrázolhat egy, a sámánétól különböző, de emberi arcot (ezeket a maszkokat élénkszínű festés jellemzi), vagy akár lehet a fejfedőről lógó, kígyót megjelenítő szalagok csokra is. Ez utóbbi az alsóvilágban tett utazást segíti elő, hiszen a kígyó kthonikus lény és az egyik legfontosabb állat a samanisztikus kultúrában: a világokat összekötő fának a zoomorf ábrázolása, amelyen a sámán is közlekedik hátasa segítségével, hogy kapcsolatba kerülhessen a szellemekkel.

A dob (lásd tízedik és tizenegyedik képmelléklet) – amelyből a sámán csak egyet készíthet el egész életében – a sámán hátasa (tehát egy állat, általában ló), segítségére van az utazásban és minden bizonnyal hozzájárul ahhoz is, hogy a transzállapotot könnyebben elérje. A dob különleges eljárással készül,

⁸⁸ HOPPÁL Mihály, Sámánképek MTA Néprajzi Kutatóintézet és az MTA Társadalomkutató Központ 2005. p 3. <http://hu.scribd.com/doc/23125085/Hoppal-Mihaly-Samankepek> Letöltés ideje: 2011. augusztus 06.

⁸⁹ HOPPÁL Mihály: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest 1994. pp 20-21.

Mandzsúriában és az altaji népeknél gyakran a jávorszarvas⁹⁰ bőréből készítik. Az állat lelke (például dél-szibériai török népeknél *bura*) a dobba költözik és szellemként segíti a sámánt. Ha elszakad, az a sámán erejének elvesztését is jelenti, hiszen attól kezdve nem tud kapcsolatba lépni a felső- és alsó világok szellemeivel, vagy a lélekkísérők segítségével folyamodni.⁹¹ A sámándobokon gyakorta találkozunk az alsó- és felsővilágokat szimbolizáló állatokkal, madarakkal, kthonikus lényekkel (például halakkal, teknősökkel stb.), sokszor magával a sámánnal is. Ugyanakkor a dob – a maszkhoz hasonlóan – ábrázolhat erős színekkel díszített, emberi arcot is. Ez utóbbi megjelenési formája igen elterjedt a mandzsu népeknél.

⁹⁰ URAY-KÖHALMI Kathe: *Die Mythologie der Mandschu-tungusischen völker* Klett-Cotta Stuttgart 1998. p 56.

⁹¹ STARY Giovanni & POZZI, Alessandra: „Shamanism – an Encyclopedia of World Beliefs”. pp. 282-285 In: <http://books.google.com/books/about/Shamanism.html?id=X8waCmzjiD4C>. Letöltés: 2011. augusztus 25.

Összefoglalás

Dolgozatomban röviden összefoglalásra került Mandzsúria földrajza, területének változásai a protohistorikus kortól kezdődően napjainkig. Külön kitértem a nyelvi fejlődésre, a sinizálódás okaira és annak lingvisztikai és politikai következményeire. A dolgozat terjedelmének figyelembevételével, az első fejezetben foglalkoztam Mandzsúria Kínával, Koreával és Mongóliával összefonódó történelmével, amelyek nem csupán történetileg, hanem nyelvészetileg, kulturálisan és vallási szempontokból is befolyásolták mind a nomád, mind a letelepedett életmódot folytató mandzsu közösségeket. A fejezetet a Qing dinasztia korával zártam le, hiszen a dolgozat az ebben az időszakban született forrásokra támaszkodóan mutatja be a zoomorf szimbólumokat és jelenségeket.

A dolgozat második, terjedelmesebb részében kerültek bemutatásra a zoomorf jelképek a XIX-XX. században megjelent munkák, tanulmányok és saját elemzés segítségével. A fejezetet öt alfejezetre bontottam: az első rész a mandzsu mitológiában megjelenő zoomorf jelenségekre összpontosít, hiszen a világ teremtéséről szőtt elképzelések kiváló háttérrel nyújtanak abban, hogy megértsük, mely állatok hogyan és miért válhattak vallási szempontból fontossá. Forrásként Birtalan Ágnes *Miért jön a nyárra tél?* című könyvének, mandzsu eredetmítosztát használtam fel.

Ezután foglalkoztam az áldozati állatokkal, melyek sokfélesége igen figyelemreméltó és fontos részét képezi a samanisztikus vallásnak, de megtalálhatóak bármilyen vallás korai fejlődési szakaszaiban.

A következő alfejezetben a medve és a tigris került bemutatásra, mindkettő kultikus jelentőséggel bír nem csak a mandzsu, hanem más népek kultúrájában is. Ugyanez jellemző a lélekkísérő állatokra, amelyek a sámánt kísérik az emberi világból az istenek által lakott felső- és alsó világba. Bemutatásuknál törekedtem arra, hogy a *Nisan sámánnő* című könyv verseit felhasználva könnyebben megértsük kapcsolatukat és szerepüket a sámánnal.

A totemekkel és a hozzájuk kapcsolható zoomorf jelenségekkel foglalkozott a következő fejezet, melyet szándékosan nem a mitológiai állatokkal kapcsoltam össze annak ellenére sem, hogy sok hasonlóságot tapasztalhatunk. Ennek oka az, hogy bár a világ teremtésében résztvevő állatok fontos totemisztikus jelképek, de

ez utóbbiak többfélék lehetnek, illetve szerepüket tekintve is különböznek a demiurgoszoktól, mint azt a dolgozatban is olvashattuk.

Az utolsó alfejezet a sámánt állította a középpontba bemutatva annak rituális eszközeit, ruháját és ezeknek a zoomorf jelenségekkel való kapcsolatát, fontosságát.

Befejezés

A vallási szimbolikában a zoomorf jelképek és jelenségek meghatározó szerepet játszanak, erős kulturális hatásuk megkérdőjelezhetetlen, hiszen az emberek már az őskorban is mágikus tulajdonságokkal ruházták fel és tisztelték az állatokat. Ezt bizonyítják az Európában megtalált barlangrajzok, vagy a Kínából származó, állatokat ábrázoló, csontból vagy kőből készült szobrok.

Egyértelműen párhuzamot lehet vonni az első fejezetben bemutatott történelmi fejlődés és a zoomorf szimbólumok kialakulása között: a protohistorikus korra jellemző vadászó-halászó, nem letelepedett életmódot folytató nomád törzsek az őket körülvevő világból építették fel vallási elképzeléseiket. Elejtett zsákmányaikat megosztották az istenekkel és más túlvilági lényekkel, akiktől nem csupán a vadászat sikerét várták, hanem a mindennapi életben előforduló bajok elkerülését és hosszú életet is. Azokat az állatokat, amelyeket maguknál erősebbeknek vagy legyőzhetetleneknek tartottak, isteni tulajdonságokkal ruházták fel, imádkoztak hozzájuk és áldozatokat mutattak be nekik.

Sokszor megfigyelhető, hogy miután ezek a törzsek letelepedtek és elkeveredtek más népekkel, az egyes állatok szimbolikus jelentése megváltozott, ez pedig a különböző szerepek negatív vagy pozitív irányba való átalakulását, más aspektusok megjelenését eredményezte. Sokszor a régi hagyomány tovább élt az új mellett, ami ellentmondásokhoz vezetett, így fordulhatnak elő átfedések az egyes szerepek között. A letelepedett életmód új zoomorf jelképek megjelenéséhez vezetett, a vadászat alkalmával elejtett állatok jelentősége csökkent, a ház körül élő állatoké pedig megnőtt. Elsősorban az áldozati állatoknál figyelhető meg ez a fejlődés. A Qing-dinasztia korában mindkét hagyomány egymás mellett élt és az udvari samanizmus fontos elemét képezte.

A mitológiai és totemisztikus állatok elsősorban társadalmi szerepüket tekintve bírnak kiemelkedő jelentőséggel. A törzsi kultúrában az istenektől való közvetlen vagy közvetett származás bizonyította a törzs erejét és hierarchiát biztosított. Később ugyanez a származás legitimizálta a Qing-dinasztia uralmát Kína trónján.

A mandzsu jelképek és szerepek fejlődésében semmiképpen nem hanyagolható el a környező államok, Kína, Korea és Mongólia történeti és politikai hatása a mandzsu törzsekre, ahogyan az évszázadok során felbukkanó és a térségben elterjedt más vallások, a taoizmus és a buddhizmus hatása sem. A sinizálódás nem csak a mandzsu kultúrára, hanem a nyelvre és később az államberendezkedésre is jellemző volt, ezért a Qing-korban kialakuló udvari samanizmust egyfajta gyökerekhez való ragaszkodásnak, a mandzsu öntudat igazolásának is tekinthetjük. Ennek a része volt az önálló írás megjelenése, amely szakított a hagyományos kínai írásrendszerrel, de akár említhetjük a dinasztia nevének megválasztását is. Az addig csak szájról szájra terjedő samanisztikus hagyományokat nem csupán lejegyezték, hanem államvallássá tették.

Az állatok nem csupán vallási szempontból játszottak fontos szerepet, hanem végigkísérték az embert a születésétől a halálig, sőt, egyes történetekben még a halálon túl is. A kultuszállatok tisztelete és egyes törzseknél a velük való együttélés fontos bizonyítéka ennek. A test pusztulása után a lélekkísérők viszik az embert a túlvilágba, de arra is képesek, hogy visszahozzák őket a felszínre, ha a sámán erre kéri őket és bemutatja a megfelelő áldozatokat. Ez az elképzelés szintén nem egyedülálló, egyes ókori kultúrákban is állatok őrzik a túlvilág kapuját, ráadásul a szimbolika is ugyanaz: az ember legjobb barátja, a kutya az, amely elkíséri a halál utáni életbe az embert.

Figyelembe véve, hogy az állati jelképek és jelenségek fontos kiindulópontjául szolgálnak az emberiség történetének és vallási elképzeléseinek, kultúrájának és szimbolikájának alakulásában akár Ázsiában, akár más kontinenseken, kutatásának fontosságához nem férhet kétség.

Appendix – képmelléletek, illusztrációk

(1. képmelléklet: Mandzsu kisebbség hagyományos tánca)⁹²

(2. képmelléklet: Kína a Tang-dinasztia idején)⁹³

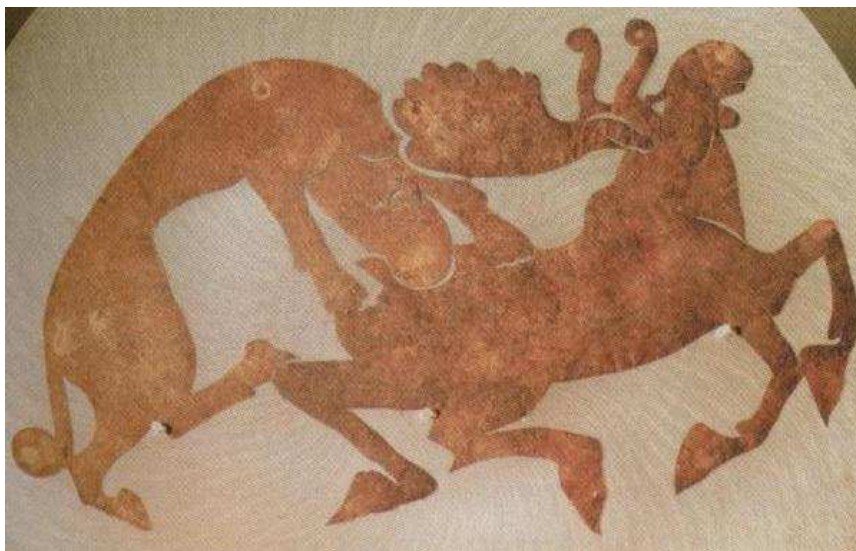

(3. képmelléklet: Kína a Song-dinasztia idején)⁹⁴

⁹² <http://www.china.org.cn/english/features/EthnicGroups/136932.htm> Letöltés ideje: 2012. november 6.

⁹³ http://www.face-music.ch/nomads/gokturken_en.html Letöltés ideje: 2012. november 6.

⁹⁴ http://www.nationsonline.org/oneworld/map/Chinese_dynasties/Song_Liao_Xixia_Map.htm Letöltés ideje: 2012. november 6.

(7. képmelléklet: Tigrisábrázolás)⁹⁸

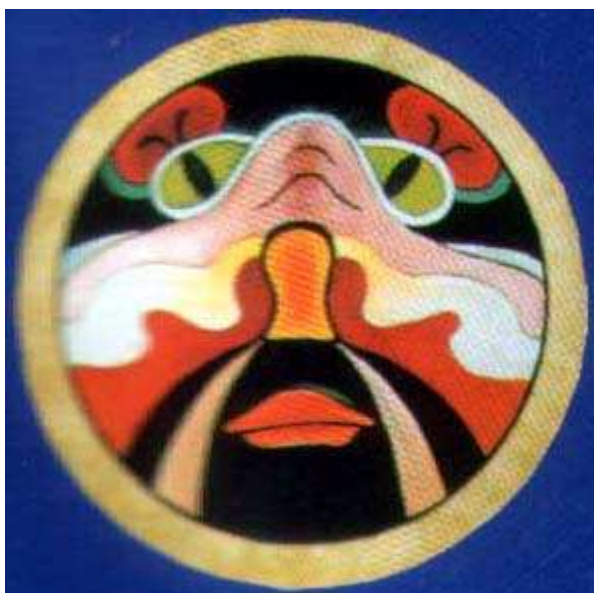
(8. képmelléklet: Mandzsu sámánasszony)⁹⁹

⁹⁸ <http://siberiantiger1.blogspot.hu/2010/04/siberian-tiger-history.html> Letöltés ideje: 2012. november 6.

⁹⁹ http://blog.boxun.com/hero/200908/manchu87/21_1.shtml Letöltés ideje: 2012. november 6.

(9. képmelléklet: Mandzsu sámán tollakkal az égi utazáshoz)¹⁰⁰

(10. és 11. képmelléklet: A sámán kellékei az utazáshoz, kortárs ábrázolás)¹⁰¹

¹⁰⁰ <http://www.susangrimaldi.com/interview1/interview1.htm> Letöltés ideje: 2012. november 6.

¹⁰¹ <http://www.chinahistoryforum.com/index.php?/topic/18877-tungus-shamanism/> Letöltés ideje: 2012. november 6.

(12.képmelléklet: Mandzsu eredetmítosz képi ábrázolása)¹⁰²

¹⁰² http://bicig-bithe.blog.hu/2011/02/04/cseresznye_es_nemi_eroszak Letöltés ideje: 2012. december 7.

Bibliográfia

Könyvek, tanulmányok:

BARÁTHOSI-BALOGH Benedek: *Bolyongások a mandsur népek között*. Bencsik Könyvesház, Budapest, 1999. p. 170.

BIRTALAN Ágnes: *Miért jön a nyárra tél – Mongol eredetmondák és mítoszok*. Terebess Kiadó, Budapest, 1998. p. 119.

CHANG, Michael G.: *A Court on Horseback: Imperial Touring & the Construction of Qing Rule, 1680–1785*. 2007. p. 92.

CROSSLEY, Pamela Kyle: *The Manchus*. Blackwell Publishers Inc, Cambridge USA, 1997. pp. 1-256.

EBREY, Patricia Buckley: *The Cambridge Illustrated History of China*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999. pp 190-191.

GASCOIGNE, Bamber: *The Dynasties of China: A History*. Carroll & Graf Publishers, New York 2003. p 150.

HEINZE Ruth-Inge: "Symbols and Signs, Myths and Archetypes: A Cross-cultural Survey of the Serpent". In: *Shaman Vol. 10 1 - 2 (Spring/Autumn 2002)*

HOPPÁL Mihály: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest, 1994. pp 1-350.

HOPPÁL Mihály: *Shamanism in a postmodern age*
<http://www.folklore.ee/folklore/vol2/hoppal.htm> Letöltés ideje: 2011. augusztus 11.

HOPPÁL Mihály, Sámánképek MTA Néprajzi Kutatóintézet és az MTA Társadalomkutató Központ 2005. p 3. <http://hu.scribd.com/doc/23125085/Hoppal-Mihaly-Samankepek> Letöltés ideje: 2011. augusztus 06.

JANHUNEN, Juha: *Manchuria, an ethnic history*. The Finno-Ugrian Society, Helsinki, 1996.

MUTSURA Jun: On the founding legend of the Ch'ing Dynasty Letöltés ideje: 2012. december 7

Nisan Sámánnő, Mandzsu vajákos szövegek. Ford.: Melles Kornélia Helikon Kiadó, Budapest 1987. pp 1-101.

RAWSKI Evelyn S.: *The Last Emperors, a Social History of Qing Imperial Institutions*. University of California Press, Berkeley Los Angeles, London 1998. pp 1-466.

ROSSABI, Moris: *Khubilai Khan: His Life and Times*. University of California Press 1989.

ROWLAND, Beryl: *Animals with Human Faces – A Guide to Animal Symbolism* The University of Tennessee Press, Knoxville 1973. pp 1-192.

SONG Heping: "A Preliminary Analysis of the Oral Shamanistic Songs of the Manchus". In: *Oral Tradition*, XVI. évf., 2. szám, 2001, <http://journal.oraltradition.org/files/articles/16ii/songheping.pdf> Letöltés: 2011. augusztus 25.

SPENCE, Jonathan D.: *The Search For Modern China*; Second Edition. W. W. Norton & Company New York, 1999. pp 27-28.

STARY Giovanni & POZZI, Alessandra: „Shamanism – an Encyclopedia of World Beliefs”. In: <http://books.google.com/books/about/Shamanism.html?id=X8waCmzjiD4C>. pp 582-585. Letöltés: 2011. augusztus 25.

URAY-KÖHALMI Kathe: *Die Mythologie der Mandschu-tungusischen völker* Klett-Cotta Stuttgart 1998.

VASZILJEV, L.Sz.: *Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. pp 1-386.

Internetes források:

„Tiger symbolism” in: <http://www.baronet4tibet.com/symbolism-animals.html> Letöltés ideje: 2012. december 03.

„Chinese philosophy, religion and mitology”. In: <http://www.chinahistoryforum.com> Letöltés: 2011. 08. 24.

<http://www.chinaknowledge.de/History/Song/liao-event.html> Letöltés ideje: 2012. április 3.

<http://siberiantiger1.blogspot.com/2010/04/siberian-tiger-history.html> letöltés ideje: 2012. május 6.

„Symbolism”. In: <http://www.druidry.org/obod/lore/animal/magpie.html> Letöltés: 2011.09.16.

http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Manchuria Letöltés ideje: 2012. március 25

„A Kínában élő mongol nemzetiség farkashite”. In: *China Radio International* <http://hungarian.cri.cn/1/2005/03/03/2@27360.htm> Letöltés: 2011. 09. 01.

http://hu.wikipedia.org/wiki/D%C3%A9l-k%C3%ADnai_tigris Letöltés ideje: 2012. április 22.

SONG Heping: „The Dances of Manchu Shamans”. In: *Institute of Ethnic Literature* <http://iel.cass.cn> Letöltés: 2011. 08. 24.

LEON, Tess: „Shamanism”. In: <http://www.paralumun.com/shamanism.htm> Letöltés: 2011. 09. 16.

<http://www.terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/tang.html> Letöltés ideje: 2012. április 3.

<http://wiki.konfuciuszintezet.hu> ELTE Konfuciusz Intézet, Kínai Enciklopédia, Letöltés ideje: 2012. március 19.

Képek:

<http://www.china.org.cn/english/features/EthnicGroups/136932.htm> Letöltés: 2012. november 6.

http://www.face-music.ch/nomads/gokturken_en.html Letöltés: 2012. november 6.

http://www.nationsonline.org/oneworld/map/Chinese_dynasties/Song_Liao_Xixia_Map.htm Letöltés: 2012. november 6.

http://www.face-music.ch/nomads/manschu_en.html Letöltés: 2012. november 6.

<http://www.paulnoll.com/China/Dynasty/dynasty-Qing.html> Letöltés: 2012. november 6.

http://www.chinahistoryforum.com/index.php?/topic/18877-tungus-shamanism/page__st__15 Letöltés: 2012. november 6.

<http://siberiantiger1.blogspot.hu/2010/04/siberian-tiger-history.html> Letöltés: 2012. november 6.

http://blog.boxun.com/hero/200908/manchu87/21_1.shtml Letöltés: 2012. november 6.

<http://www.susangrimaldi.com/interview1/interview1.htm> Letöltés: 2012. november 6.

<http://www.chinahistoryforum.com/index.php?/topic/18877-tungus-shamanism/> Letöltés: 2012. november 6.

http://bicig-bithe.blog.hu/2011/02/04/cseresznye_es_nemi_eroszak Letöltés ideje: 2012. december 7.